

Tóth Éva

Serdülő lányok szexuális érése a családi szocializáció függvényében

A szocializáció evolúciós modelljének tesztelése

Doktori tézisek

2008

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsésztudományi Kar
Pszichológiai Doktori Iskola

Témavezető: Prof. Dr. Bereczkei Tamás

A kutatás célja, jelentősége

Az ember extrauterin életének első évtizedeiben két nagyon lényeges folyamat zajlik le: a biológiai és a társadalmi érés. A kettő között a kronológiai távolság megnövekedett a modern társadalmakban. Ennek oka részben az akcelerációban keresendő, másrészt egyéb faktorok is szerepet játszanak, melyeket Belsky és munkatársai megkíséreltek egy modellben összefoglalni. A Belsky-modell értékelésével foglalkozó kutatások jelentős része megerősítette a modell érvényességét *eltérő* szocioökonómiai státuszú személyek reprodukív stratégiáinak összehasonlításával.

Kutatásunk célja az volt, hogy a családstruktúra kivételével *azonos státuszú, homogén mintában* megvizsgálja a válás ill. az édesapa halálának hatását a serdülő lány fiziológiai érésére és szexuális aktivitására. További új elem, hogy a fiziológiai érés tempóját a *vsz. saját mikrokörnyezete* által meghatározott abszolút menarche számításával határoztuk meg, nem a mintaátlaghoz viszonyítottuk.

A Belsky-modell

A társadalomtudományok és az antropológia eddigi eredményeit integrálva Belsky és munkatársai (1991) egy átfogóbb elméleti modellt hoztak létre a szocializáció és az életvezetés evolúciós stratégiáival kapcsolatban, mely szerint az egyedfejlődés korai, szenzitív szakaszának tapasztalatai formálják a későbbi életpályákat. Az apa hiánya vagy jelenléte, az erőforrások hozzáférhetősége, a párkapcsolatok stabilitása, a kötődés biztonságossága meghatározóan befolyásolják a felnőttkori életvezetési stratégiákat (l. 1. ábra). Ott, ahol előrejelezhetetlenek és szegényesek a rendelkezésre álló anyagi javak, bizonytalanok a gyermek és szülei közötti kötődések, elutasító érzelmi légkör uralkodik és labilisak az interperszonális kapcsolatok, a felnövő gyermekek korai érési folyamatokat, megnövekedett szexuális aktivitást mutatnak és rövid távú párkapcsolatokat preferálnak kamasz és felnőttkorukban. Stabil erőforrások birtokában, biztonságos kötődés háttérével és kölcsönösen jutalmazó családi kapcsolatokkal a gyerekek szexuális érése későbbre tolódik, felnőttként hosszú távú párkapcsolatban nagyobb a szülői ráfordításuk.

A szocializáció evolúciós modellje : Egyedfejlődési pályák a különböző környezeti kontextusok függvényében

I. típus		II. típus	Vizsgálati módszer
Házastársi viszályok Magas stressz Nem megfelelő erőforrások	A. Családi környezet	Harmonikus házasság Megfelelő erőforrások	Önkitöltős kérdőív
	↓		
Rideg, visszautasító Érzéketlen Következetlen	B. Gyermeknevelés Csecsemő/korai gyermekkor	Szenzitív, támogató Gondoskodó Pozitív érzelmek	Szülői bánásmód kérdőív Short-EMBU (Arrindel és mtsai 1999)
	↓		
Bizonytalan kötődés Megbízhatatlan belső modell Opportunistikus interperszonális kapcsolatok	C. Psichológiai / viselkedési fejlődés	Biztonságos kötődés Megbízható belső modell Kölcsönösen jutalmazó interperszonális kapcsolatok	Szociometria (Mérei 1971)
	↓		
Korai érés / pubertás	D. Szomatikus fejlődés	Késői érés / pubertás	Abszolút menarche módszere (Farkas 1990)
	↓		
Korábbi szexuális érés Rövid távú, labilis párkapcsolatok Korlátozott szülői beruházás	E. Reproduktív stratégiák	Későbbi szexuális aktivitás Hosszú távú, stabil párkapcsolatok Nagyobb szülői ráfordítás	Önkitöltős kérdőív

J. Belsky, L. Steinberg, P. Draper: Childhood Experience, Interpersonal Development and Reproductive Strategy: An Evolutionary Theory of Socialization. Child Development, 1991. 62, 647-670.

1. ábra

Kérdésfeltevés

- A modell alapján feltételezzük, hogy kétszülős kortársaihoz képest az elvált szülők gyermeke fiziológiailag korábban érik – menarchéja fiatalabb életkorban jelentkezik –és szexuális aktivitása magasabb.
 - magasabb stressz a családban
 - kevésbé támogató szülői bánásmód
 - kevésbé jutalmazó interperszonális kapcsolatok
 - korábbi menarche
 - magasabb szexuális aktivitás
- Árva serdülő a magas és szokatlan terhet jelentő stressz miatt fiziológiailag korábban érik kétszülős kortársaihoz képest, ugyanakkor szexuális aktivitása hasonló a kétszülős családból származó hasonló korú lányokéhoz.
 - magasabb stressz
 - támogató szülői bánásmód
 - jutalmazó interperszonális kapcsolatok
 - korábbi menarche
 - átlagos szexuális aktivitás

Minta és módszer

A kutatásban résztvevő 267 középiskolás lány (életkori átlag 17,66 SD 0,87) önkéntesen vállalta a részvételt és válaszolt az önkitöltős kérdőívben feltett kérdéseinkre, valamint hozzájárult antropometriai értékeinek rögzítéséhez.

A szocioökonómiai státusz meghatározására vonatkozó kérdések tartalmazták a szülők iskolai végzettségét, életkorukat gyermekük születésekor. A családstruktúra feltérképezéséhez megkérdeztük az édesszülők családi állapotát lányuk különböző életkorában, valamint a testvérek számát és nemét.

A szülői bánásmód meghatározásához a short-EMBU (Arrindel és mtsai 1999) itemeit alkalmaztuk. A válaszadó először édesapja, majd édesanyja vele szembeni viselkedését értékelte négy fokú Likert skálán, melyen megjelölte, mennyire tartja jellemzőnek, gyakorinak a kijelentést szülei nézve. Családtagjaihoz fűződő érzelmeit 7 fokú Likert skálán minősítette a válaszadó és véleményezte a családtagok egymáshoz való viszonyát.

Négy vonzalmi és hat funkcióválasztási kérdést tartalmazó szociometriai kérdőív volt hivatott a lányok osztálytársaikhoz kötődő barátnő választásait elemezni (Mérei F. 2004.).

A szomatometriai méréseket az iskolákban, a rendelkezésünkre bocsátott testnevelés órákon

végeztük a szomatometria Eiben Ottó által lejegyzett módszertana szerint (Eiben O., 1991). Az anonimitást és az adatvédelmet biztosítottuk.

Antropometriai adatlapon az életkort és a menarche dátumát, valamint a testsúly, testmagasság, derék- és csípőbőség mutatóit jegyeztük fel. Az eddigi vizsgálatokhoz képest a megközelítés újszerűségét az adja, hogy az abszolút menarche becslésének módszerével (Farkas Gy., 1990) képesek vagyunk az *adolescens lány fejlődését* saját környezeti feltételeit figyelembe véve *önmagához viszonyítani* (rövid összefoglaló Tóth 2007). Az *abszolút menarche számításához* a serdülő életkörülményeinek azon paramétereinek koefficienseit használtuk, melyek bizonyítottan hatnak a menarche megjelenésének idejére (lakóhelyén napsütéses órák száma, lakossága, anya életkora gyermek születésekor, testvérek száma, neme és születési sorrend). A fizikai tényezők függvényében kiszámítható az abszolút menarche ideje, amely pontosabb viszonyítási alap, mint az egyszerű mintaátlag. Egy konkrét esetben az abszolút menarche kort megkapjuk, ha a menarche-mediánhoz – az előjel figyelembe vételével – hozzáadjuk az egyes prediktorok megfelelő koefficiensének értékét (Farkas 1986).A tényleges menarche jelentkezése az abszolút menarchéhoz képest megmutatja, hogy a serdülő korábban vagy később érik, mint az a környezetéhez való optimális alkalmazkodásból következne. A kutatásban résztvevő lányok saját mikrokörnyezetükhöz alkalmazkodva érték el a mérés kori morfológiai és fiziológiai fejlettségi szintet, melyeket egymáshoz viszonyítva megállapítható a fejlődés kanalizált vagy diszharmonikus volta az adott vizsgálati személynél.

A serdülő életmódjára vonatkozó kérdések az élvezeti szerek használatát, sportolási szokásaikat célozták meg. Rákérdeztünk esetleges komolyabb, tartós betegségekre, műtetre is, ami módosíthatja az életvitelt, morfológiai fejlődést. A serdülő lány fiúkhöz fűződő kortárs kapcsolatait és szexualitását próbáltuk felmérni egy kérdéscsokorral (pl.: első csók, első szexuális kapcsolat, fogamzásgátlási szokások), bízva az őszinte válaszokban, melyeket az anonimitás biztosításával támogattunk.

Eredmények

'A' Családi környezet

Az ember esetében rugalmas pszichológiai mechanizmusok teszik lehetővé a mindenkori viselkedés egy vagy több tényezőjének változását, hozzáigazítását a követelményekhez, mely a kihívásokkal való eredményes megküzdést szolgálja. Mivel a kora gyermekkori tapasztalatok a szülők elérhetőségét és kapcsolatait rögzítik – és ezek eltérőek a kétszülős és egyszülős, ezen belül pedig az elvált anyák és az özvegyek gyerekei esetében - a későbbi viselkedési stílus ezeknek a tapasztalatoknak felel meg. Az apa családdal kapcsolatos elkötelezettségét felmérve a gyermek döntést hozhat, hogy az apai szerep elengedhetetlen része-e a családnak vagy sem - bár ez a gyermek által kialakított vélekedés nem feltétlenül esik egybe a szülő akár tudatos, akár tudattalan

döntésével a családi szerepvállalást illetően.

Vizsgálati mintánkban kielégítő társadalmi, gazdasági környezetből származó középosztálybeli lányok szerepeltek, akik mindannyian középiskolai tanulmányaikat végezték és családjukban éltek. Így meglehetősen homogén csoportot alkottak a testi fejlődés fizikai paramétereit illetően, de ezen belül nem volt egységes a családszerkezet, lehetőséget teremtve kutatási célunk megvalósításához. A megkérdezettek közül 266 lány adta meg családszerkezetét: 51 lány szülei elváltak (19,2%), 40 serdülőnek hat éves kora után, 11 főnek 6 éves kora előtt távozott az édesapja; 11 lány édesapja elhalálozott (4,1%), akkor az árvák már mindannyian elmúltak hat évesek; 197 lány élt teljes családban (74,1%). 7 válaszadót nem tudtunk besorolni a fenti kategóriákba (2,6%). Szüleik vagy sosem éltek együtt, vagy válásuk után újra összeházasodtak.

'B' Gyermeknevelés

A környezeti feltételek kedvezőtlen változása a nevelési stílust modern világunkban is befolyásolja, kevesebb törődés, odafigyelés, több elutasítás nyilvánulhat meg a gyermek felé. Stabil gazdasági, környezeti körülmények között több idő és energia fordítható a szülő-gyermek kapcsolatra bensőségesebbé, támogatóbbá téve azt, kevesebb kényszerű elutasításban részesítve az utódot.

Elvált szülők gyermeke a kontrollcsoport tagjaihoz képest kevésbé támogatónak és túlvédőnek, ugyanakkor elutasítóbbnak jellemezte szüleit a négyfokú skálán. A különbség a támogató valamint az elutasító faktorokban szignifikáns. Árva lány hasonló mértékű anyai támogatásról, túlvédésről és elutasításról számolt be, mint kétszülős társai. A szülői bánásmód elutasítás faktora pozitívan korrelál mindkét szülő esetében a partnerkapcsolatok számával (apa: 0,259; $p < 0,05$ anya: 0,235; $p < 0,05$), de nincs szignifikáns korreláció a morfológiai és fiziológiai éréssel. A váláskor távozó édesapjukat a lányok 67,5%-a (25 fő) érzelmileg támogatónak jellemezte, míg 12 fő (31,6%) hűvösnek írta le. Válás után az anyával maradó lányok 66%-a (N=33), árva lányok 60%-a (N=6) érzelmileg támogatónak vallja édesanyját.

'C' pszichológiai / viselkedési fejlődés

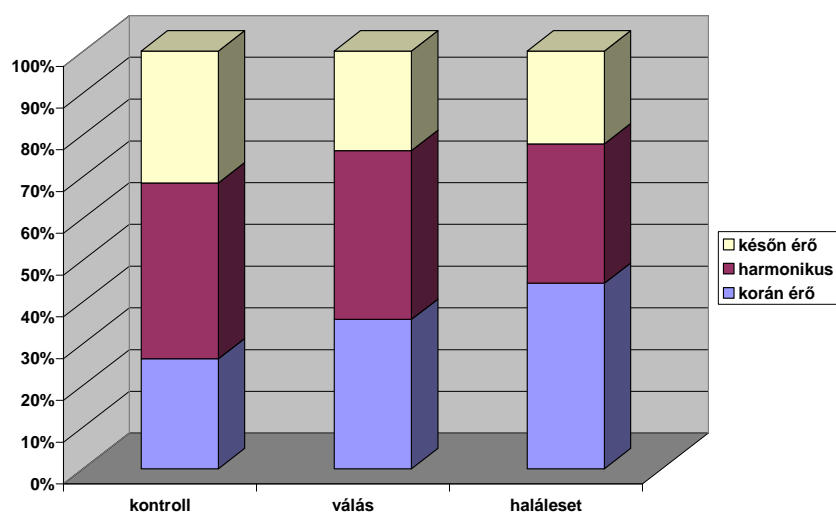
A modell alapján a szülők részéről veszélyesnek, fenyegetőnek közvetített vagy a serdülő által nem biztonságosnak tapasztalt világban az opportunisztikus kapcsolatok vezetnek eredményre, azonban mintánkban nem szerepelt magányos, visszahúzódó diák. Mindannyian sokrétű baráti kapcsolatokról adtak számot, nem fordult elő szélsőségesen rossz szülői bánásmód. Peremhelyzetű, magányos diákot nem találtunk, mindannyian beszámoltak mindkét nembeli baráti kapcsolatokról.

'D' Szomatikus fejlődés

Különösen fontosak azok az eredmények, amelyek szomatikus kapcsolatokat tártak fel a korai szociális környezet és a későbbi viselkedési megnyilvánulások között: a családi környezet benyomásai bizonyos idegrendszeri és hormonális változások generálásán keresztül gyakorolnak hatást az egyedfejlődés sebességére és az élettörténeti folyamatokra. Ahol magas a stressz és elutasító az érzelmi légkör, ott a felnövő gyermekek korábbi érési folyamatokat mutatnak, mint ahol a családtagok kapcsolatai kölcsönösen jutalmazóak – az ilyen családban élő lány szexuális érése későbbre tolódik. A proximatív (élettani) mechanizmusokban a kortizol már bizonyítottan szerepet játszik (Graber et al. 1995, Haggerty et al 1994), fokozott termelését többek között a bizonytalan környezeti események idézik elő. Lehetséges, hogy a szenzitív periódusban átélt traumák olyan változásokat hoznak létre a neurohormonális rendszerben, amelyek módosítják az érési folyamatok időzítését. A pszichoszociális stressz csökkenti a hipotalamusz-hipofízis rendszer aktivitását felnőtt nőknél (Marcus et al 2001), ugyanakkor stimulálja azt prepubertás korú lányoknál.

A kutatásban szereplő lányok mindannyian egészségesek voltak, nem szenvedtek tartós, komolyabb betegségben. Ezt alátámasztják a testtömegindex és derék-csípő arány értékei is. Környezeti adottságaikat és morfológiai (testi) fejlettségüket figyelembe véve meghatároztuk, hogy fiziológiai érésük (menarche) morfológiai érettségüknek megfelelő-e, megelőzi azt vagy elmarad attól.

A Belsky-modellal összhangban azt találtuk, hogy az elvált szülők gyermekei és az árva lányok között a korábbi fiziológiai érés gyakoribb, mint a késés. A kontroll csoportban ennek fordítottja figyelhető meg, a későbbi érés a jellemzőbb és a harmonikus fejlődés aránya ebben a csoportban a legnagyobb.

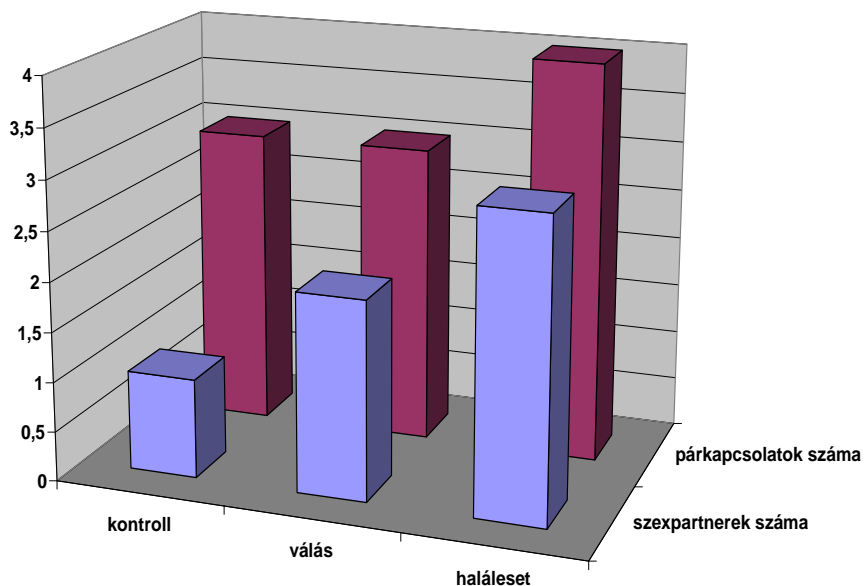

2. ábra A harmonikus fejlődés aránya árvák, elvált szülők lányai és teljes családban élők között

'E' Reproductív stratégiák

A serdülő lány fiúkhöz fűződő kortárs kapcsolatait és szexualitását önkitöltős kérdőívvel mértük fel. A korábbi serdülés nagyobb szexuális aktivitással jár együtt, mely része a kedvezőtlen környezetre adott adaptív viselkedési válaszoknak (Berezkei 1993, Berezkei és Csanaky 1996, 2001). A vizsgálatok azt mutatják, hogy az elvált szülők lánya kevésbé diszkriminatív, és átlagosan több partnere van. Az első szexuális kapcsolatra fiatalabb korban kerül sor és hamarabb megy férjhez. Házassága nagy valószínűséggel rosszul működik, aminek gyakorta válás a következménye.

A nemi aktus nélküli párkapcsolatok száma és a szexpartnerek száma a predikciónkkal részben ellentétes eredményt mutat (3. ábra): árva lányok lényegesen több partnerről számolnak be, holott azt vártuk, hogy kétszülős lányok értékeihez fognak közelíteni. (Azonban ezt az eredményünket kritikusan kell fogadnunk a kis elemszám miatt.) Elvált szülők lányai hasonló életkorban kezdik szexuális aktivitásukat és párkapcsolataik száma is hasonló, de szexpartnereik száma magasabb, mint a kontroll csoport tagjaié. Adataink megerősítik predikciónkat, mindazonáltal a különbség nem szignifikáns. A szórás szokatlanul magas mindhárom csoportban és a szüzek aránya is jelentős, bár nem várt módon az árvák körében a legalacsonyabb.

1. ábra Nemi aktus nélküli párkapcsolatok ill. szexpartnerek száma (fő)

Kategóriákat képeztünk: elkülönítettük azokat a kétszülős lányokat, akik kedvező körülményeik ellenére is rosszul érzik magukat, azoktól, akik hasonló adottságuk ellenére is jól érzik magukat.

Megállapítottuk, hogy azok a lányok, akik rosszul érzik magukat családjukban, kétszer annyi kapcsolatról számolnak be, mint a családban magukat jól érző társaik. Megállapítottuk

azt is, hogy az első csók és az első szex fél évvel korábbi élményük, továbbá alkoholt és cigarettát is fiatalabb korban fogyasztanak – családi háttérük felszínes hasonlósága ellenére is.

Következtetések

Az apahiány nemi érése és szexuális aktivitásra gyakorolt hatásának tesztelését homogén csoporton végeztük, a fizikai stressz kizárásával. A kamaszkorú lányok mindannyian egészségesek voltak, középiskolai tanulmányokat folytattak és családjukban éltek.

Az apa jelenléte vagy hiánya számos esetben jelentős hatással van a család anyagi lehetőségeire, az elérhető erőforrások mennyiségére. Kutatásunkban a középosztálybeli serdülők nyilatkozata alapján nem találtunk szignifikáns különbséget anyagi körülményeikben, ami nem meglepő, hiszen a fizikai tényezők szempontjából homogén mintát választottunk. Mégis megfigyelhető, hogy elvált szülők 60,8%-a, míg özvegyasszonyok 54,5%-a a minta átlagnál gyengébb erőforrásokkal rendelkezik. A fennálló különbséget nem tudtuk kapcsolatba hozni a vizsgálati személyek fiziológiai éréseivel és szexuális aktivitásával. Feltehetőleg az elérhető erőforrások megfelelőek voltak a gyermek fejlődéséhez, és fizikai stressz nem gyorsította jelentősen az érési folyamatokat.

Szélsőségesen elutasító, hűvös szülői magatartás nem fordult elő a mintánkban. Vizsgált modellünkben – amit számos eredmény is megerősít pl Kim et al. 1997 - a távolságtartás, gyakori elutasítás felgyorsíthatja a serdülés érési folyamatait és nagyobb szexuális aktivitáshoz vezethet, mint harmonikus, támogató légkörben élő serdülők esetében. Az elvárásainkkal szemben azonban a szülői bánásmód-kategóriákat nem tudtuk kapcsolatba hozni a szexuális aktivitással, bár mintánkban a párkapcsolatok száma pozitívan korrelált a szülői elutasítással. Nem világos azonban, hogy e korreláción belül milyen oksági kapcsolat uralkodik. Jelenleg vitatott ugyanis, hogy a szülői magatartás vezet az aktívabb nemi élethez, vagy a serdülő impulzív életvitele váltja ki a szülői elutasítást (Rubin, Mills 1992). Mintánkban nem szerepelt magányos, visszahúzódó diák, mindannyian sokrétű baráti kapcsolatokról adtak számot.

Szakirodalmi adatok alapján a magas párkereső aktivitás előzménye lehet a korai fiziológiai érés, ami genetikai meghatározottságon kívül eredhet az elérhető erőforrások hiányából, a feszült családi légkörből és a nem ritkán ezzel együtt járó elutasító szülői magatartásból (Kim et al. 1995, Bereczkei és Csanaky 1996, MacDonald 1997) Mintánkban a párkereső aktivitás nem korrelált a nemi érés eltolódásával és a homogén mintaválasztás miatt az anyagi lehetőségekkel sem. A válást megelőző és azt kísérő érzelmi stressz valamint a gyász hatással van a serdülők párkereső aktivitására, bár eredményeink csak részben erősítették meg előzetes feltevéseinket. A válás miatt apa nélkül felnövő lányok szexuális életvezetése – amely nem tartalmazza magában a nemi aktust - közelít kétszülős társaikéhoz, de a nemi életet átlagosan fiatalabb életkorban kezdik és több

partnerük van, mint teljes családban felnövő lányoknak. Ez utóbbi megállapítás teljes összhangban van predikciónkkal. A mintánkban szereplő árva vizsgálati személyek párkereső aktivitása meghaladja még az elvált szülők lányaiét is, ami viszont ellentmond az elvárásainknak.

Optimális körülmények között élő kétszülős lányok körében is találunk magas szexuális aktivitású serdülőt, és fordítva. Fel kell tételeznünk, hogy esetünkben az objektív feltételek serdülők általi szubjektív értékelése nagy jelentőséggel bír, ami jelentősen módosíthatja életvezetésüket. Ez adódhat életkori sajátosságaikból, az identitáskeresés megpróbáltatásaiból. Mivel a kognitív funkciók valósítják meg a környezeti ingerek szűrését, kategorizálását, melyek alapján magyarázatot adunk a környezeti eseményekre és értékeljük azokat, a szubjektív viszonyulás meghatározóan hathat ezekre a folyamatokra. Sémákat alakítunk ki, amiket felhasználunk a jövőbeli változások bejósolására, és viselkedésünket ennek megfelelően módosítjuk, mindeközben törekszünk szociális identitásunk fenntartására. Az egyének által kialakított szociális reprezentációk tartalmilag koherens rendszerek, sajátos logikával és racionalitással bíró entitások, melyek között nagy különbségek lehetnek. A differencia nem torzítás vagy hiba, hanem az identitás-konfliktus kiváltotta alkalmazkodás, melyekben az egyéni tapasztalatoknak óriási szerepe van. Az egyéni fejlődési fülke (mikrokörnyezet, niche) hatásai a kognitív folyamatok aktív működésén keresztül realizálódhatnak.

Emócióink befolyásolják kognícióinkat, ezzel módosíthatják a fejlődési irányt. Egy fájdalmas esemény (pl. válás, haláleset) megingathatja önbecsülésünket, csökkenhet önértékelésünk. Más preferenciák alapján értékeljük ki környezetünket, bár koherens, pozitív világképünk fenntartására törekszünk a változó körülmények között is. Az élmény hatására az ingerérzékenység és felvétel pontossága változik, ráadásul az érzelmileg is előhangolt információnak van előnye, így az ingerületek szűkebb tartományából tudjuk értelmes módon reprodukálni a világot. Mindezt egyénileg tesszük, a környezet értelmezése mindenkor a befogadó jellemzőin keresztül valósul meg, aki számára az információk átszervezésével, átalakításával érzékelt világ jelent realitást, ami többé vagy kevésbé különbözhet mikrokörnyezetétől (László J. 1997/98.; összefoglalás Kőrössy J. 2006.). Ehhez az egyénien strukturált realitáshoz történik az alkalmazkodás, ami minél inkább egyezik a valós körülményekkel, annál kanalizáltabb fejlődés valósítható meg.

Bár a szerzők vitaindító tanulmányukban hangsúlyozzák a szubjektív megítélés szerepét (Belsky et al. 1991. 651.o.), a modell tesztelésére végzett (általam ismert) vizsgálatok erre nem fordítottak figyelmet. Kutatásunk rávilágított, hogy a pszichés környezet kedvezőtlenebb adottságai ellenére is harmonikus fejlődés figyelhető meg, amit a morfológiai és fiziológiai érés összhangja alátámaszt, valamint a serdülő családon belüli és kortárs kapcsolatai is megerősítenek. A válás vagy a haláleset felgyorsíthatja a fejlődés ütemét, de sikeres megküzdés esetén a morfológiai, fiziológiai és

pszichológiai fejlődés harmóniája megmarad.